

Історична політика як чинник міжнародних відносин

ПРО ВАЖЛИВІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПАМ'ЯТІ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО ЄВРОПИ

Киридон Алла

19 вересня 2019 р. Європейський парламент ухвалив документ, у якому кондесовано основні положення численних резолюцій і декларацій, ухвалених щодо реінтерпретації історії XX століття Європарламентом упродовж останнього десятиліття. Зокрема, йдеться про однакову відповідальність Німеччини та СРСР за початок Другої світової війни. Порушені в документі питання важливі не лише з огляду на характер інтерпретування подій, але й з огляду на конструювання європейської ідентичності, а також оцінки характеру рашистського режиму в контексті подій російсько-української війни.

***Ключові слова:** європейський парламент, резолюція, пам'ять, війни пам'яті, минуле.*

Теоретична рамка дослідження ґрунтується на кількох засадничих міркуваннях, з-поміж яких:

– події сьогодення актуалізують необхідність «опрацювання минулого» (Т. Адорно);

– положення П. Коннертона про узалежненість нашого сприйняття теперішнього від версій нашого минулого: «образи з минулого зазвичай «виправдовують» / легітимізують соціальний лад теперішнього» [2, 17]. Повномасштабна агресія РФ проти України, яку толерувало російське суспільство, актуалізувала не тільки питання відповідальності за розв'язання війн / конфліктів, засудження тоталітарних режимів тощо, але й увиразнила сутнісний складник рашизму та путінізму в поєднанні з оцінками минулого.

У заголовок пропонованої статті винесено назву резолюції Європейського парламенту, ухвалену 19 вересня 2019 р. – у рік відзначення 80-ї річниці початку Другої світової війни та 80-річчя укладання пакту про ненапад між Німеччиною та СРСР [7]. Керуючись універсальними принципами прав людини та фундаментальними принципами Європейського Союзу як спільноти, заснованої на спільних цінностях, Європарламент прийняв резолюцію «Про важливість європейської пам'яті для майбутнього Європи» (2019/2819(RSP) з огляду на актуалізацію моральних оцінок та необхідність проведення правових розслідувань щодо злочинів сталінізму та інших диктатур. Зокрема, від серпня 2019 р. РФ активізувала пропагандистську кампанію навколо надуманої ідеї, що справжніми винуватцями Другої світової війни є Польща, Республіки Балтії і Захід, фактично

ігноруючи рішення З'їзду народних депутатів СРСР від 24.12.1989 р. про засудження пакту Молотова–Ріббентропа, та наполягаючи на запереченні відповідальності за його наслідки. Саме тому парламентарі висловили глибоке занепокоєння та стурбованість «намаганнями нинішнього російського керівництва спотворити історичні факти та відбілити злочини, вчинені радянським тоталітарним режимом», вважаючи їх «небезпечною складовою інформаційної війни, що ведеться проти демократичної Європи, яка має на меті розділити Європу» [7]. Резолюція Європарламенту акцентувала увагу на тому, що нині відверто радикальні, расистські та ксенофобські групи й політичні партії у світі розпалюють ненависть і насильство серед людей. Відтак підвищення поінформованості про загальноєвропейську спадщину злочинів сталінізму, нацизму та інших диктатур набувало особливого життєвого значення для єдності Європи.

Авторами-ініціаторами резолюції виступили група Європейської народної партії, група Прогресивного альянсу соціалістів і демократів, ліберальна група «Оновимо Європу» та група європейських консерваторів і реформістів.

Текст резолюції уґрунтовано на широкій нормативно-правовій базі. Зокрема, в преамбулі марковано низку важливих документів, серед яких:

- Резолюція 1481 Парламентської Асамблеї Ради Європи від 26 січня 2006 р. (закликала до необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів);

- Празька декларація про європейську свідомість і комунізм, ухвалена 03 червня 2008 р.;

- Декларація Європарламенту від 23 вересня 2008 р. (засуджувався Пакт Гітлера–Сталіна як такий, що розділив Європу на дві сфери інтересів за допомогою секретних додаткових протоколів, і такий, що спричинив масові депортації, убивства й поневолення, які сталися через акти агресії сталінізму та фашизму і підпадають під категорію військових злочинів і злочинів проти людяності) та заява (з метою збереження пам'яті про жертв масових депортацій і знищень, укорінення демократії, зміцнення миру і стабільності на нашому континенті) про оголошення 23 серпня Європейським днем пам'яті жертв сталінізму та нацизму, ухвалена 23 вересня 2008 р.;

- резолюція Європейського парламенту від 02 квітня 2009 р. щодо європейської свідомості та тоталітаризму (Європарламент підтверджував свою єдину позицію стосовно усіх тоталітарних режимів, незалежно від ідеологічного забарвлення);

- звіт Європейської Комісії від 22 грудня 2010 р. про пам'ять про злочини, вчинені тоталітарними режимами в Європі (COM(2010)0783);

- висновки Ради Європейського Союзу від 09–10 червня 2011 р. щодо пам'яті про злочини, вчинені тоталітарними режимами в Європі, та Варшавська дек-

ларація від 23 серпня 2011 р. про Європейський день пам'яті жертв тоталітарних режимів (згодом 23 серпня 2018 р. було також ухвалено Спільну заяву від урядових представників держав-членів ЄС щодо вшанування пам'яті жертв комунізму).

Також було враховано резолюції та декларації про злочини тоталітарних комуністичних режимів, ухвалених кількома національними парламентами.

У резолюції засуджено тоталітаризм; нацистський та радянський режим розглядаються в одній площині координат, підкреслюється окупаційний характер комуністичних режимів у Європі. Тобто в документі фокус уваги зміщується безпосередньо з війни на тему відповідальності за її розв'язання та оцінку ролі СРСР у повоєнному становищі Східної Європи. Парламентарі наголошували, що «нацистський і комуністичний режими здійснювали масові вбивства, геноцид і депортації та спричинили втрату життів і свободи у ХХ столітті в масштабах, небачених в історії людства, і нагадує про жахливий злочин Голокосту, скоєний нацистським режимом; найрішучіше засуджує акти агресії, злочини проти людства та масові порушення прав людини, вчинені нацистським, комуністичним та іншими тоталітарними режимами» [7]. У документі засуджено Договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом (відомий як пакт Молотова–Ріббентропа, укладений 23 серпня 1939 р. у Москві; фіксував змову між двома найбільшими тоталітарними режимами історії та відкрив дорогу до розв'язання найкривавішого конфлікту у світовій історії) та Договір про дружбу і кордон (укладено 28 вересня 1939 р.; документ став логічним завершенням таємної угоди, укладеної між Москвою і Берліном 23 серпня 1939 р.). День підписання пакту (23 серпня) Європарламент оголосив Днем пам'яті жертв тоталітарних і недемократичних режимів.

Резолюція закликала до спільної культури пам'яті, яка «відкидає злочини фашистського, сталінського та інших тоталітарних і авторитарних режимів минулого як спосіб сприяння стійкості проти сучасних загроз демократії, особливо серед молодого покоління; заохочує держави-члени сприяти освіті через основну культуру щодо різноманітності нашого суспільства та нашої спільної історії, включаючи освіту про звірства Другої світової війни, такі як Голокост, і систематичну дегуманізацію його жертв протягом кількох років» [7].

Парламентарі закликали пам'ятати про тоталітарні режими, їхні злочини, пропаганду тоталітаризму, пов'язуючи таку пропаганду з російською інформаційною війною проти «демократичної Європи». Йдеться не лише про визначення відповідальності за розв'язання Другої світової війни, але й про інкорпорацію колективної пам'яті країн Центрально-Східної Європи в модель пам'яті Західної Європи (попри існування в ЄС різних політичних векторів та орієнтацій стосовно проблем міжнародної безпеки). Окрім того, цей документ Європарла-

менту важливий також з огляду на формування європейської ідентичності: зважаючи на те, що демократична ідентичність базується не на якомусь певному субстраті, а «формується у контексті можливого порозуміння, який поділяється інтерсуб'єктивно» і має стати очевидним результатом розвитку політичної самосвідомості, який супроводжує демократичні процеси і сприймається як такий, що конструюється [6, 76]. Відтак, у резолюції не випадково підкреслювалося, що «пам'ять про жертв тоталітарних і авторитарних режимів, визнання та підвищення обізнаності про спільну європейську спадщину злочинів, скоєних сталінською, нацистською та іншими диктатурами, має життєво важливе значення для єдності Європи та її народу, а також для формування європейської стійкості до сучасних зовнішніх загроз» [7].

Резолюцію підтримали 535 депутатів Європарламенту, проти проголосувало 66 осіб, ще 52 депутати утрималися.

Важливо проаналізувати резонанс на ухвалення документа: реакція на цю резолюцію Європарламенту вчергове довела, що тема перемоги у Другій світовій війні, а надто в радянсько-німецькій (у рашистів – «Великой Отечественной войне»), використовується Кремлем як інструмент політики. Якщо для країн Балтії «радянська окупація» стала центральним елементом історії про відновлення втраченої державності та «ідеологічної деколонізації» [8, 656], то в РФ резолюцію Європарламенту було розцінено як виклик для збереження радянського міфу про війну, покладеного в основу ідентичності сучасної Росії. Крім того, вона кидала виклик претензіям РФ на статус одного з архітекторів повоєнного світового порядку, як і його легітимності [1, 108].

Тому вкотре російська пропаганда задіяла механізми постправди – брехню і конструювання альтернативної реальності. На резолюцію Європарламенту спочатку офіційний представник російського Міністерства М. Захарова виголосила, що «йдеться про черговий виток грубої фальсифікації історії», а резолюція Європарламенту – це набір ревізійністських суджень. За її словами, «Європарламент посвідчив ще одну обурливу спробу ототожнити нацистську Німеччину – країну-агресора – та СРСР, народи якого ціною величезних жертв звільнили Європу від фашизму» [4, 112–113]. Розгортаючи цю думку, п. Захарова добалакалася до того, ніби в резолюції Європарламенту «немає жодного слова про політику вгамування агресора, що проводилася західними країнами з метою переорієнтації загарбницьких планів Гітлера із заходу на схід і про кульмінацію цієї лінії – Мюнхенську змову 1938 р. Його учасники віддали на розтерзання нацистів суверенну державу – Чехословаччину». Водночас вона присоромила депутатів Європарламенту щодо того, що в резолюції вони згадали про «тяжку долю» Польщі, яка, на думку Захарової, разом із Гітлером розчленувала Чехословаччину й уклала угоду про ненапад з Берліном ще 1934 р. Насправді, російське Міністерство закордонних справ не просто жонглювало фактами, а зумисне їх спотворювало [4].

В офіційній заяві МЗС РФ зазначалося: «СРСР ніколи не був союзником гітлерівської Німеччини. Підписання 23 серпня 1939 року пакту про ненапад із Німеччиною було вимушеним кроком, який дозволив Радянському Союзові відтягнути початок війни майже на два роки й укріпити обороноспроможність країни для боротьби з агресором. Завдяки радянсько-німецькому пактові про ненапад війна почалася на стратегічно вигідніших для СРСР рубежах, і населення цих територій спіткав нацистський терор на два роки пізніше. Завдяки цьому були врятовані сотні тисяч життів» [4; 5, 113–114].

Нагадаємо, що 2009–2012 рр. в РФ при президенті була створена і діяла спеціальна комісія з питань протидії фальсифікації історії. З-поміж завдань цієї структури – глорифікація минулого Росії, міфологізація масової свідомості, формування образу «народу-переможця», підкреслення вагомості і значущості впливу СРСР в перемозі над нацизмом у Європі, визвольної місії радянського воїна-визволителя тощо. Оскільки Росія оголосила себе правонаступником СРСР, а сталінська версія Великої Вітчизняної війни стала наріжним каменем нової російської ідентичності, замість того, щоб узяти на себе провину за сталінські й інші радянські злочини, російським урядовцям довелося брехати, доводячи, що злочини не були злочинами, а пакт Молотова–Ріббентропа ніс народам мир і щастя [4].

У грудні 2019 р. президент Росії Володимир Путін присвятив кілька виступів на міжнародних та російських форумах питанню про відповідальність Заходу – і насамперед Польщі – за початок Другої світової війни, згадавши при цьому резолюцію Європарламенту. Путін процитував архівні документи, що свідчать, на його думку, про роль західноєвропейських держав у подіях, що передували початку Другої світової війни, і нагадав, що Договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом був останнім у низці угод, укладених Німеччиною з іншими європейськими країнами. Говорячи про роль Польщі, президент схаактеризував її вкрай негативно, порадивши нинішньому польському керівництву «просити вибачення за те, що відбувалося раніше». Одним із показових кроків політики пам'яті РФ з огляду на ухвалену Резолюцію Європарламенту стало доручення президента підготувати законопроект про заборону ототожнення ролі СРСР і Німеччини у Другій світовій війні (ця законодавча норма передбачалася для федерального закону «Про увічнення Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» [3].

Отже, аналізований документ Європарламенту є вагомим доробком в осмисленні минулого та моделей європейських країн, складником їхньої політики пам'яті, інструментом боротьби за безпековий вимір, а водночас оприсутнює характер владного режиму та конституювання європейської та рашистської ідентичностей.

Джерела та література

1. Богінська І. В. Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 103–109.
2. Коннертон П. *Як суспільства пам'ятають* / пер. з англ. С. Шліпченко. Київ: Ніка-Центр, 2004. 184 с.
3. Путин хочет запретить отождествление СССР и Германии во Второй мировой войне. URL: <https://www.dw.com/ru/putin-rekomendoval-zapretit-otozhdestvlenie-rolej-sssr-i-germanii-vo-vtoroj-mirovojvojne/a-56340528>
4. Резолюція Європарламенту про правду... (27.09.2019). URL. <https://m.day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/rezolyuciya-yevroparlamentu-pro-pravdu>
5. Ткаченко В. М., Якуба В. В. Війни історичної пам'яті: «newer more» чи «если надо – повторим»? (начерки історичної політики Росії) / Наук. конс. П. В. Мироненка; Академія політичних наук. Київ: Видавництво Політія, 2021. 344 с.
6. Хабермас Ю. Расколотый Запад / пер. с нем. Москва: Издательство «Весь Мир», 2008. 192 с.
7. European Parliament resolution of 19 September 2019 on the importance of European remembrance for the future of Europe. European Parliament (2019/2819(RSP). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_EN.html?fbclid=IwAR1q6-9tA38UxemNC-V9LUthYV9O0t11LYoADhhhHT0j43lnGhPgS7m48M
8. Malksoo M. The memory politics of becoming European: The east European subalterns and the collective memory of Europe. *European journal of international relations*. 2009. Vol. 15. № 4. P. 653–680.

ЄДИНИЙ НАРАТИВ ПРО МИНУЛЕ ЄВРОПИ – ВИКЛИК ТА НЕБЕЗПЕКИ

Гонтарська Ольга

Доповідь зосереджена на критичному сприйнятті Дому європейської історії у Брюсселі. У цьому прикладі розглядається ширше питання опозиції до пропалого спільного європейського минулого як частини політики пам'яті ЄС. Це пов'язане з питанням ролі політики пам'яті. Дослідження проводяться в рамках міжнародної програми з питань євроскептицизму, що фінансується Федеральним міністерством освіти та досліджень Німеччини.

Ключові слова: історична пам'ять, Об'єднана Європа, історична політика, спільне минуле Європи.